

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ «ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԻ» ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԸ**

ԽԱԶԻԿ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Արդի միջազգային հարաբերություններում պետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացնելիս կարևոր դեր է խաղում «փափուկ ուժի» հայեցակարգը: Աշխարհաքաղաքական ուժային շատ կենտրոններ՝ ԱՄՆ, ԵՄ, ՌԴ, ՉԺՀ, իրենց արտաքին քաղաքական զինանոցում վաղուց կիրառում են «փափուկ ուժի» ու դրա նոր կառուցածնի՝ «խելամիտ ուժի» ռազմավարությունները: Վերջերս «փափուկ ուժի» հայեցակարգային մշակումները հաջողությամբ յուրացնում և կիրառում են նաև տարածաշրջանային որոշ պետություններ: Դրանց թվում հատկապես առանձնանում է Թուրքիան, որը վերջին տարիներին էականորեն ընդլայնել է միջազգային և տարածաշրջանային գործընթացներում իր մասնակցությունն ու անթաքույց հավակնություններ է ցուցաբերում՝ մեծացնելու իր աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական ազդեցությունը Կենտրոնական Ասիայում ու Հարավային Կովկասում:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության գործիքակազմում «փափուկ ուժի» ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերն ու դրսևորման առանձնահատկությունները: Հետազոտության շրջանակներում քննարկման առարկա են դառնում «փափուկ ուժի» արդի հայեցակարգային մոտեցումները, թուրքական «փափուկ ուժի» գործառնության ինստիտուցիոնալ, մշակութային և տնտեսական չափումները: Հոդվածում հիմնավորվում է այն թեզը, որ տարածաշրջանի երկրների մշակութային ու տնտեսական «յուրացումից» հետո Թուրքիան առաջ է քաշելու նաև քաղաքական նոր օրակարգեր, որոնց սպասարկման գործում «փափուկ ուժի» ռազմավարությունը շարունակելու է ունենալ առանցքային գործառնություն:

Բանալի բառեր – «փափուկ ուժ», «խելամիտ ուժ», «թմրեցնող ուժ», հիշողության քաղաքականություն, տնտեսական էքսպանսիա, «սողացող կլանում»

Ներածություն

Արդի միջազգային հարաբերություններում պետություններն իրենց անվտանգության և ազգային-պետական շահերի պաշտպանության գործում կիրառում են ինչպես ավանդական, այնպես էլ ոչ ավանդական մեթոդներ ու եղանակներ: Ավանդական մեթոդները, որպես կանոն, ներառում են պետության արտաքին քաղաքական նպատակներին հասնելու կոշտ գործիքակազմեր (Hard Power): XX դարասկզբից ի վեր, հատկապես քաղաքական ռեալիզմի հարացույցի շրջանակներում, պետության արտաքին քաղաքական նպատակների առաջնդման կոշտ-ուժային

հայեցակարգը գերիշխող էր: «Մառը պատերազմի» սանձազերծման ողջ ժամանակահատվածում ինչպես ԱՄՆ-ն, այնպես էլ ԽՍՀՄ-ը իրենց արտաքին քաղաքական ռազմավարություններում հիմնականում հենվում էին Hard Power-ի ռազմավարության վրա, որի հիմնական գործիքակազմը ներառում էր ուժի, սպառնալիքի կամ հարկադրանքի այլ մեխանիզմների միջոցով հակառակորդին ռազմաքաղաքական կամ տնտեսական պարտության մատնելուն ուղղված գործողությունների լայն համալիր: Միաժամանակ, որոշ հեղինակներ իրավացիորեն նկատում են, որ, այնուամենայնիվ, ԽՍՀՄ-ը կազմալուծվեց ոչ այնքան կոշտ դիմակայության կամ պատերազմական գործողությունների պատճառով, որքան «փափուկ ազդեցության» գործիքակազմի լայն կիրառման: Արևմտյան կենսակերպի և արժեքների իդեալականացումը, ազատ շուկայական հարաբերությունների և ժողովրդավարական հասարակական-քաղաքական համակարգերի կառուցման քարոզչական իդեոլոգեմները ավելի գրավիչ թվացին միլիոնավոր մարդկանց, քան հոչակված սոցիալիստական ու կոմունիստական արժեհամակարգի հիմնադրույթները¹:

Պատահական չէ, որ հենց Մառը պատերազմի ավարտից հետո երևան եկան պետությունների ազգային անվտանգության ապահովման այսպես կոչված «ոչ ավանդական» ռազմավարությունները, որոնց թվում հատկապես հիշատակելի է «փափուկ ուժի» հայեցակարգը: Ամերիկյան գիտնական Ջ. Նայը առաջիններից էր, որ գիտական շրջանառության մեջ դրեց այդ հասկացությունը՝ այն սահմանելով որպես համոզման և գրավչության միջոցով ուրիշների վրա ազդելու ու առաջադրված նպատակներին հասնելու ունակություն²: Իհարկե, Մ. Լեբեդևան իրավացիորեն նկատում է, որ տարբեր հարացույցների շրջանակներում «փափուկ ուժի» հայեցակարգի մեկնաբանությունները կարող են իրարից սգրունքորեն տարբերվել³: Օրինակ՝ քաղաքական ռեալիզմում «փափուկ ուժը» ընկալվում է «փափուկ ճնշման» համատեքստում, որն ընդգրկում է հակառակորդի վրա ոչ ռազմական ճանապարհով ազդեցության ընդլայնման ողջ գործիքակազմը, այդ թվում՝ քաղաքական և տնտեսական հարկադրանքի մեթոդները: Ընդ որում, այս դեպքում, ինչպես նշում է Մ. Լեբեդևան, «փափուկ ուժը» վերածվում է քարոզչության պարզ գործիքի, և դժվար է գատել նրանց էական տարբերությունները⁴: Արդյո՞ք այս իմաս-

¹ St' u **Самохин А.** Мягкая сила в контексте проблематики обеспечения национальной безопасности // Историческая и социально-образовательная мысль, 2016, т. 8, N4/1, <https://cyberleninka.ru/article/n/myagkaya-sila-v-kontekste-problematiki-obespecheniya-natsionalnoy-bezopasnosti/viewer>, (մուսք 23.03. 2023) **Галстян Х.** «Smart Power» в Российской Внешней Политике: Время «Благоразумной Силы». // Управление в XXI веке: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции. НИУ «БелГУ», 23 октября 2015 года, Белгород, 2015, էջ 43:

² St' u **Най Д.** Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике, М., «Тренд», 2006, էջ 12:

³ St' u **Лебедева М.** Мягкая сила: понятие и подходы // Вестник МГИМО-Университета, 2017, 3(54), էջ 213:

⁴ St' u նույն տեղը:

տով է շրջանառում «փափուկ ուժ» հասկացությունը Ջ. Նայր: Կարծում ենք ոչ: Ի սկզբանե հեղինակը «փափուկ ուժի» հայեցակարգը դիտարկում էր նեոլիբերալիզմի հարացույցի լույսի ներքո, որտեղ որևէ արտաքին դերակատարի կողմից իր ազդեցության մեծացման կարևոր սկզբունք էր համարվում կամավոր ենթակայության գործոնը, որտեղ խոսքը ոչ այնքան միակողմանի ազդեցության (օրինակ քարոզչության դեպքում), որքան երկկողմ փոխազդեցության և փոխհարստացման հասնելու՝ կողմերի երկուստեք ձգտումների մասին է: Ջ. Նայի բնորոշմամբ՝ «փափուկ ուժը» ուրիշների նախապատվությունները ձևավորելու ունակությունն է՝ սեփական մշակույթի, արժեքների և ինստիտուտների գրավչությունը բարձրացնելու, ինչպես նաև արտաքին քաղաքականությունը լեգիտիմացնելու ու դրան բարոյապես աջակցելու ճանապարհով, որի արդյունքում «փափուկ ուժի» սուբյեկտը տիրում է ազդեցության օբյեկտ հանդիսացող մարդկանց սրտերին ու մտքերին⁵:

Իր հետագա աշխատություններում հեղինակը որոշակիորեն վերանայում է «փափուկ ուժի» հայեցակարգն ու մեկ այլ ամերիկյան հետազոտողի՝ Ջ. Արմիթիջի հետ առաջ է քաշում «խելամիտ ուժի» (Smart power) հայեցակերպը՝ որպես իշխանության արդյունավետ ռազմավարություններին միտված «փափուկ» և «կոշտ» ուժային ռեսուրսների համատեղման ունակություն⁶: Սակայն հեղինակների կարծիքով՝ «խելամիտ ուժը» ոչ թե «փափուկ» և «կոշտ» ուժերի պարզ միագումար է, այլ դրանց որակյալ համադրում կամ բազմապատկում: Ինչպես նշում է Օ. Լեոնովան, եթե առկա է ուժի հայեցակարգի միայն մեկ գործոնը, իսկ մյուսն իսպառ բացակայում է, ապա դրանց բազմապատկումը տալիս է զրո արդյունք⁷: Հետևաբար, միայն «փափուկ» և «կոշտ» ուժերի ռացիոնալ բազմապատկումը «խելամիտ ուժի» հայեցակարգի շրջանակներում կարող է ապահովել ցանկալի արդյունքներ: Իսկ եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ արդի աշխարհակարգային գլոբալ փոխակերպումների, տեղեկատվական, հաղորդակցական և թվային հասարակությունների դարաշրջանում ազդեցության միայն «կոշտ» կամ «փափուկ» գործիքակազմերով դժվար է հասնել երկարաժամկետ դրական արդյունքների, ապա կանխատեսելի է, որ «խելամիտ ուժի» հայեցակարգը մեծ ներուժ ունի վերաճելու միջազգային հարաբերությունների կառուցակարգման նոր մեզամիտումի:

«Փափուկ ուժի» համաթուրքական ինստիտուտները

Ինչպես արդեն նշվեց, արդի միջազգային հարաբերություններում պետության արտաքին քաղաքականության իրականացման կարևոր

⁵ St' u Nye J., Soft Power: The Means to Success in World Politics. N.Y., Public Affairs, 2004, էջ 6-7:

⁶ St' u Nye J., The future of Power // Public Affairs, 2011, էջ 320:

⁷ St' u Леонова О. Джозеф Най и «мягкая сила»: попытка нового прочтения // Социально-гуманитарные знания, 2018/1, էջ 113:

գործիքակազմերից է դարձել «փափուկ ուժի» հայեցակարգը, որը թույլ է տալիս տվյալ պետության ազգային շահերն առաջ մղել առանց կոշտ հարկադրանքի և դիմակայության՝ կամավոր համագործակցության, համոզման և գրավչության բարձրացման ճանապարհով: Այո, աշխարհաքաղաքական ուժային շատ կենտրոններ՝ ԱՄՆ, ԵՄ, ՌԴ, ՉԺՀ, իրենց արտաքին քաղաքական զինանոցում վաղուց են կիրառում «փափուկ ուժի» ու դրա նոր կառուցակերպի՝ «խելամիտ ուժի» ռազմավարությունները: Ընդ որում, վերջերս «փափուկ ուժի» գործիքակազմը հաջողությամբ յուրացնում և կիրառում են նաև տարածաշրջանային որոշ պետություններ: Դրանց թվում հատկապես առանձնանում է Թուրքիան, որը վերջին տարիներին էականորեն ընդլայնել է միջազգային և տարածաշրջանային գործընթացներում իր մասնակցությունն ու անթաքույց հավակնություններ է ցուցաբերում իր աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական ազդեցությունը Կենտրոնական Ասիայում ու Հարավային Կովկասում մեծացնելու համար: Այդ ազդեցության ընդլայնման համար Թուրքիան կիրառում է ինչպես ինստիտուցիոնալ նոր հարթակների ստեղծման, այնպես էլ մշակութային ու տնտեսական լայնածավալ «էքսպանսիայի» քաղաքականությունը:

«Փափուկ ուժի» հայեցակարգի դասական մոդելը, որը նկարագրում է Ջ. Նայրը, ենթադրում է որևէ պետության կողմից սեփական արժեքների ու գաղափարների տարածման գործում համապատասխան ինստիտուտների և խաղի կանոնների ստեղծում⁸: Թուրքիայի պարագայում նման ինստիտուտների ձևավորումը սկիզբ է առնում Խորհրդային Միության կազմալուծումից հետո: Մինչ այդ Թուրքիան միջազգայնորեն ճանաչված միակ թուրքախոս պետությունն էր աշխարհում: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում արդեն, 1992 թ. սկսած, Թուրքիայի նախաձեռնությամբ ձևավորվեցին մի քանի ինստիտուցիոնալ հարթակներ՝ թուրքախոս պետությունների միջև համագործակցությունը խթանելու այդ գործում Թուրքիայի բացառիկությունն ընդգծելու նպատակով: Մասնավորապես, դեռ 1992 թ. հոկտեմբերի 30-ին Թուրքիայի նախագահ Թ. Օզալի հրավերով Անկարայում հավաքվեցին Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Ղազախստանի, Ուզբեկստանի, Թուրքմենստանի և Ղրղզստանի նախագահները՝ մասնակցելու թուրքախոս պետությունների առաջին վեհաժողովին: 1993 թ. Ալմա-Աթայում ստորագրվեց թուրքական մշակույթի «թյուրքսոյ» (türksoy) միջազգային կազմակերպության ստեղծման մասին համաձայնագիրը⁹: Ի դեպ, այդ կազմակերպությունը 2023 թ. թուրքական աշխարհի մայրաքաղաք է հռչակել Արցախի հինավուրց բերդաքաղաք Շուշին, որը ուրիշների պատմական, մշակութային ու հոգևոր ժառանգության յուրացման գոր-

⁸ St' u Nye J., Soft Power: The Means to Success in World Politics. N.Y., Public Affairs, 2004, էջ 9:

⁹ St' u The International Organization of Turkic Culture TURKSOY, <https://Tyurksoy.org> (մուտք՝ 26.04.2023):

ծում թուրքական ռազմավարական մտածողության խոստուն վկայությունն է: Հարկ է նշել, որ 1990-ականներից սկսած՝ զուգահեռաբար քայլեր ձեռնարկվեցին նաև թուրքախոս պետությունների համագործակցության քաղաքական նշանակության ինստիտուցիոնալ հարթակների ձևավորման ուղղությամբ: 2008 թ. նոյեմբերին Ստամբուլում ստորագրվեց թուրքական պետությունների միջխորհրդարանական վեհաժողովի (TURKPA) ստեղծման մասին համաձայնագիրը, որի մաս կազմեցին թուրքախոս 6 պետություններից 4-ը՝ Թուրքիան, Ադրբեջանը, Ղազախստանը և Ղրղզստանը¹⁰: Խորհրդանշական հերթական վայրում՝ հայկական Նախիջևանում, 2009 թ. ստորագրվեց «Նախիջևանի հռչակագիրը», որն ազդարարեց թուրքական պետությունների համագործակցության որակական նոր մակարդակի կառույցի «Թուրքական խորհրդի» ստեղծման մասին: Իսկ արդեն «Թուրքական խորհրդի» գործունեության իրավապայմանագրային հենքի վրա 2021 թ. Ստամբուլում Թուրքիայի նախագահ Ռ. Էրդոհանի կողմից ազդարարվեց «Թուրքական պետությունների կազմակերպության» հիմնադրման մասին¹¹: Այժմ այդ կառույցի լիիրավ անդամ են 5 թուրքախոս պետություններ, իսկ Թուրքմենստանը, Հունգարիան և Հյուսիսային Կիպրոսի թուրքական հանրապետությունը ունեն դիտորդի կարգավիճակ: Արժանահիշատակ է նաև տեղական ինքնակառավարման մակարդակը միավորող թուրքական աշխարհի համայնքների միությունը, որին անդամակցում են 30 և ավելի երկրների և տարածաշրջանների համայնքային միավորներ:

Ըստ էության, կարելի է փաստել, որ Թուրքիայի կողմից նախաձեռնվող «փափուկ ուժի» ինստիտուտները միաժամանակ գործում են քաղաքականության իրականացման ինչպես մակրո-, այնպես էլ մեզո- և միկրոմակարդակներում: Նման կարգի ինստիտուտների ստեղծումն ու դրանց միջոցով առաջնորդության ապահովումը Թուրքիայի համար ռազմավարական նշանակություն ունի: Միավորելով թուրքախոս պետություններին՝ քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային մեկ ընդհանուր դաշտում՝ թուրքական աշխարհը հավակնում է դառնալ առնվազն տարածաշրջանային ինքնաբավ քաղաքակրթություն, որը նաև աշխարհագրորեն միմյանց կկապի տարածաշրջանի թուրքական պետությունները: Հենց այս լույսի ներքո պետք է դիտարկել Ադրբեջանի և Թուրքիայի անթաքույց հավակնությունները հատկապես 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի նոր նախավիճակից (Status Quo) հետո, երբ թուրքական «մեկ ազգ-երկու պետություն» տանդեմը աշխարհաքաղաքական բառապաշար ներմուծեց «Զանգեզուրի միջանցք» եզրույթը և այժմ էլ փորձում է ինչպես դիվանագիտական, այնպես էլ «երկաթե բռունցքի»

¹⁰ St u Parliamentary Assembly of Turkic States, <https://turk-pa.org/about> (մուտք՝ 28.04.2023):

¹¹ St u Organization of Turkic States, <https://turkicstates.org/en/turk-konseysi-hakkinda> (մուտք՝ 30.04.2023):

անթաքույց ցուցադրությամբ հասնել ՀՀ ինքնիշխան տարածքների զավթման լեգիտիմացմանը: Մասնավորապես, զավթված Շուշիում էր-դոդանի և Ալիևի մասնակցությամբ 2021 թ. հունիսի 15-ին ստորագրվեց տիրահոչակ «Շուշիի հռչակագիրը», որտեղ խոսվում է նաև այսպես կոչված «Զանգեզուրի միջանցքի» մասին¹²: Ընդ որում, այդ հռչակագիրն արագ վավերացվեց երկու երկրների խորհրդարաններում՝ դառնալով իրենց ներպետական օրենսդրության անքակտելի մասը: Բացի այդ, «Շուշիի հռչակագրի» դրույթների մեծ մասն ունի ռազմաքաղաքական հստակ բաղադրիչ, ինչը հիմք է տալիս կարծելու, որ այն կարող է դառնալ ապագա համաթուրքական ռազմաքաղաքական նոր դաշինքի ստեղծման իրավապայմանագրային հենքը: Հարկ է ընդգծել, որ Արցախում Թուրքիայի անմիջական օժանդակությամբ և մասնակցությամբ Ադրբեյջանի ռազմական «հաջողությունները» արդիական են դարձրել Անկարայի վաղեմի երազանքներից մեկի՝ թուրքախոս պետությունների ռազմական նոր դաշինքի՝ «Թուրանի բանակի» ձևավորման շուրջ քննարկումները¹³:

Թուրքական «դիզիների» դոգավորված քարոզչական գործառնությունները

Ռուսական հեղափոխության առաջնորդ Լենինին են շատերը վերագրում հայտնի խոսքերը, որ բոլոր արվեստներից ամենակարևորը կինոն է¹⁴: Այո՛, որևէ երկրի մշակույթի, կենցաղի, ավանդույթների ու արժեքների տարածման գործում կինոյի ժանրը մեծ դեր ունի: Այդ առումով վերջին տարիներին թուրքական սերիալների արտադրությունը, որոնք անվանվում են «դիզիներ», պատկառելի մասշտաբների է հասել: Հեռուստասերիալների արտադրության ոլորտում Թուրքիան ԱՄՆ-ից հետո գրավում է 2-րդ տեղը, իսկ թուրքական «դիզիները» 2018 թ. դրությամբ ցուցադրվել էին աշխարհի 146 երկրներում, որոնք դիտել է 700 մլն-ից ավելի մարդ¹⁵: Հեղինակավոր «Ֆորբս» ամսագրի կանխատեսումների համաձայն՝ 2023 թ. թուրքական սերիալների արտահանման եկամուտը կարող է գերազանցել 2 մլրդ դոլարը¹⁶: Հետաքրքրական է նաև թուրքական սերիալների սպառման աշխարհագրությունը, որի հիմնական շուկան են Մերձավոր Արևելքի, հետխորհրդային տարածաշրջանի, Կենտրոնական և Արևելյան Ասիայի, ինչպես նաև լատինամերիկյան երկրները:

¹² Տե՛ս «Между Азербайджаном и Турцией подписана Шушинская декларация о союзнических отношениях», <https://ru.president.az/articles/52115> (մուտք՝ 04.05.2023):

¹³ Տե՛ս **Շանգարև Ք.** «Армия Турана»-проект Турции по военной интеграции Тюркского мира. // Обозреватель, 2021/7, <https://cyberleninka.ru/article/n/armiya-turana-proekt-turtsii-voennoy-integratsii-tyurkskogo-mira-ugrozy-i-perspektivy/viewer> (մուտք՝ 23. 08. 2023):

¹⁴ Տե՛ս **Լենին Վ.** Полное собрание сочинений, М., 5-ое изд., том 44, 1970, էջ 579:

¹⁵ Տե՛ս **Լոգորեա Ա.** Сериалы – мягкая сила Турции, <https://www.trussian.com/mnenie/serialy-myagkaya-sila-turcii-2309506> (մուտք՝ 05.04.2023):

¹⁶ Տե՛ս «Великолепный век турецкого телевидения: как Турция стала мировым экспортером сериалов», <https://www.forbes.ru/forbeslife/345519-velikolepnyy-vek-tureckogo-televideniya-kak-turciya-stala-mirovym-eksporterom> (մուտք՝ 09. 04. 2023):

րի բնակիչները: Նման ծավալների կինոարտադրությունը, բնականաբար, անհնար է իրականացնել առանց պետական, պաշտոնական քաղաքական աջակցության: Թուրքական սերիալային արտադրության պրոդյուսերները մատնանշում են, որ այդ գործում իրենք ունեն Թուրքիայի Էկոնոմիկայի, մշակույթի և տուրիզմի նախարարությունների, ինչպես նաև անձամբ Թուրքիայի նախագահ Ռ. Էրդոդանի անմիջական օժանդակությունն ու աջակցությունը¹⁷: Օրինակ եթե 2011 թ. թողարկված «Հրաշալի դարաշրջան» սերիալը թուրքական իշխանությունների կողմից առանձնապես չէր համարվում որպես «փափուկ ուժի» ցուցադրություն, ապա ավելի ուշ Էկրան Բարձրացած այնպիսի «դիզիներ», ինչպիսիք են «Էրթուդրուլ վերածնունդ» կամ «Վերջին կայսրը», միանշանակ տեղավորվում էին թուրքական «փափուկ ուժի» նոր հայեցակարգի շրջանակներում: Մասնավորապես, «Էրթուդրուլի» հիմնական կարգախոսներից է «ազգային զարթոնքը», որը ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին լսարանին ուղղված՝ սեփական ինքնության, թուրքական ազգայնականության ու ծավալապաշտության դասական արտացոլումն է: Այդ սերիալով տարված՝ Էրդոդանը նույնիսկ հայտարարել էր, որ «քանի դեռ առյուծները չեն սկսել գրել իրենց սեփական պատմությունները, նրանց որսորդները միշտ կլինեն հերոսներ»¹⁸: Օսմանյան կայսրության երբեմնի փառքի էլ ավելի մոլեգին քարոզչություն է պարունակում հաջորդ հայտնի սերիալը՝ «Վերջին կայսրը», որը պատմում է սուլթան Աբդուլ Համիդի կառավարման տարիների ու նրա կառավարչական տաղանդի մասին: Ի դեպ, այդ «դիզիի» թե՛ կողմնակիցները, թե՛ քննադատները նկատել էին սուլթանի և Թուրքիայի նախագահ Էրդոդանի կերպարների նմանությունները: Օրինակ Թուրքիայի նախագահի հետևորդները տեսնում էին այդ կերպարներում երկու հպարտ առաջնորդների սիմբիոզը, ովքեր չէին վախենում դիմակայել Արևմուտքին, և ովքեր երազում էին Թուրքիան դարձնել կենտրոնական համամահմեդական միասնության երկիր: Իսկ քննադատները մատնանշում էին երկու առաջնորդների բռնապետական կառավարման հակումներն ու պարանոյի կախվածությունը հետախուզական ծառայություններից¹⁹:

Այսպիսով, իրական կամ թաքնված ի՞նչ վտանգներ կարող են պարունակել թուրքական սերիալները հայ հասարակության համար: Առաջին պոտենցիալ կամ իրական վտանգը հայ հասարակության շրջանում այդ օտարածին արժեքների անարգել քարոզչությունն ու տարածումն է: Բանն այն է, որ թուրքական մշակույթը, կենցաղը, սովորույթները, հագուկապը դրական լույսի ներքո ընկալելն ու ընդօրինակելը կարող են լրջորեն վնասել սեփական մշակութային ինքնության գիտակցմանն և պահպանմանը: Ըստ էության, սերիալների միջոցով կա-

¹⁷ Տե՛ս «How Turkish TV is taking over the World», <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2019/sep/13/turkish-tv-magnificent-century-dizi-taking-over-world> (մուտք՝ 15.04.2023)

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

րող է տեղի ունենալ շարքային հայ մարդու կամ սերիալ սպառողների «ենթագիտակցականի իսլամիզացիա», իսկ հետագայում նաև՝ կրոնափոխության և իսլամադավանության բացահայտ քարոզչություն: Երկրորդ վտանգավոր միտումը, որը սերիալների միջոցով Թուրքիան անթաքույց իրականացնում է, վերաբերում է ուրիշ մշակույթների և մշակութային արժեքների թուրքացմանը: Այդ սերիալներում հաճախ են հանդիպում հայկական աշխարհագրական տեղանունների, ազգային երգ-երաժշտության, կերակրատեսակների «թուրքացման» երևույթներ, որոնք ներկայացվում են որպես թուրքական «մշակույթի» ձեռքբերումներ: Սերիալների միջոցով տեղի է ունենում նաև լեզվական էքսպանսիա, քանի որ այդ սերիալների մեծ մասը հեռարձակվում է առանց թարգմանության, թուրքական բառամթերքը դառնում է առօրյա-խոսակցականի մաս: Երրորդ, առավելապես քաղաքական ու քաղաքակրթական նշանակություն ունեցող ազդեցությունը վերաբերում է սերիալային արտադրության միջոցով թուրքական պետության կողմից վարվող հատուկ «*պատմական քաղաքականությանը*» կամ «*հիշողության քաղաքականությանը*»: Հատկապես պատմական սերիալների բովանդակությունը էականորեն ձևախեղված է ներկայացվում, փորձ է արվում խմբագրել պատմությունը, որտեղ թուրքական զավթողականությունն ու բարբարոսությունը, բնիկ ազգերին նվաճելու, հարկադիր դավանափոխության և ցեղասպան գործողությունները քողարկվում են մարդկային առաքինությունների, արդարության, ազնվության, նվիրվածության և հերոսների հուզականության լույսի ներքո, որտեղ թուրքականը դառնում է մարդկային դրական գծերի հումանիշ: Սա, իր հերթին, էականորեն բարձրացնում է Թուրքիայի արտաքին դրական իմիջը՝ միաժամանակ թուլացնելով հայ հասարակության զգալի մասի զգոնությունը թուրքական սպառնալիքի հանդեպ:

«Նոր էլիտաների» ձևավորումը որպես ռազմավարական նպատակ. թուրքական կրթական ծրագրերի սարդոստայնը

Թուրքական «փափուկ ուժի» կիրառման երկրորդ ռազմավարական ուղղությունը կարելի է համարել տարատեսակ գիտակրթական նախաձեռնություններ կյանքի կոչելը: Հետխորհրդային տարածքում, հատկապես թուրքալեզու պետություններում, 1990-ականներից սկսած լայն տարածում ստացան թուրքական լիցեյները, որոնք հայտնի են նաև «գյուլենական դպրոցներ» անվամբ: Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանի երկրներում՝ Ղրղզստանում, Ղազախստանում, Տաջիկստանում, Թուրքմենստանում և Ուզբեկստանում, գործում են հարյուրավոր նման դպրոցներ²⁰: Իհարկե, 2016 թ. Թուրքիայում հեղաշրջման անհաջող փորձից հետո, որի զլխավոր կազմակերպիչ հռչակվեց ԱՄՆ-ում

²⁰ Sе' u Эргашев А., Гришин О. Образовательная политика Турции в Центральной Азии. // Проблемы постсоветского пространства, 2002, № 9, էջ 322:

գտնվող վտարանդի ընդդիմադիր գործիչ Ֆ. Գյուլենը, որոշ դպրոցներ էրդոդանի պահանջով փակվեցին, սակայն դրանք շարունակում են վայելել մեծ համբավ և համարվում են «էլիտար կրթական հաստատություններ»: Ինչպես արդեն նշվեց, այնտեղ, որտեղ պաշտոնական Անկարայի քաղաքական ազդեցությունն ուժեղ էր, «գյուլենական» դպրոցները կա՛մ փակվեցին, կա՛մ էլ անցան Թուրքիայի կառավարության վերահսկողության տակ: Հատուկ այդ նպատակով 2016 թ. Թուրքիայի խորհրդարանն ընդունեց օրենք կրթության նախարարության կազմում «Մաարիֆ» կրթական հիմնադրամի ստեղծման մասին, որը փաստացի օժտված էր Թուրքիայի կառավարության անունից այլ երկրներում նախակրթարաններից մինչև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ բացելու և կրթական ծառայություններ մատուցելու բացառիկ լիազորություններով²¹: Այսօր արդեն այդ հիմնադրամի ենթակայության ներքո են գործում աշխարհի շուրջ 50 պետություններում տեղակայված 450 ինչպես գյուլենական «ֆեթո», այնպես էլ «Մաարիֆ» դպրոցներ²²: Եթե «գյուլենական» դպրոցների դեպքում հիմնական շեշտը դրվում էր գործունեության երկրում կրթական բարձր որակի ծառայությունների մատուցման ռազմավարության վրա, ապա «Մաարիֆ» կրթական հաստատությունների դեպքում թուրքական կառավարությունը լրիվ ուրիշ ռազմավարական նպատակներ է հետապնդում: Ինչպես նշում է «Ազատության ստոկհոլմյան կենտրոնի» լրագրող Ա. Բոզքուրթը, «Մաարիֆ» հիմնադրամի գործունեության համատեքստում մի շարք մտահոգիչ հանգամանքներ կան, որոնք վերաբերում են քաղաքական իսլամի ծայրահեղական ուղղությունների տարածման, Իրաքում և Սիրիայում գործող իսլամական ահաբեկչական խմբավորումներին գաղտնի աջակցության և այլ գործոններին: Հեղինակն ամեննին պատահական չի համարում, որ այդ հիմնադրամը բացվել է բացառապես Էրդոդանի նախաձեռնությամբ, որի գործունեությունն ուղղված է թուրքահոծ երկրների երիտասարդության շրջանում ի դեմս Էրդոդանի՝ համայն իսլամական աշխարհի մուսուլմանների պաշտպանի, առաջնորդի ու նոր «խալիֆի» կերպարի ձևավորմանն ու քարոզչությանը²³:

Ե՛լ ավելի լայնածավալ պետական աջակցության ծրագրեր է ֆինանսավորում Թուրքիան բարձրագույն կրթության ոլորտում: Հատկապես վերջին տարիներին էականորեն աճել են այդ ոլորտում կրթական ծառայությունների մատուցման թուրքական առաջարկները: Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ Թուրքիայի գիտակրթական հաստատություններում վերջին տասնամյակում արտասահմանյան ուսանողների թիվը եռապատկվել է՝ հասնելով 180 000-ի, իսկ մինչև 2023 թ. նախա-

²¹ Տե՛ս Turkish Maarif Foundation, <https://turkiyemaarif.org/page/about-us>, (մուտք՝ 05.06.2023):

²² Տե՛ս նույն տեղը:

²³ Տե՛ս «Что из себя представляет и какие цели преследует фонд «Маариф», <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-maarif-turkey/29476939.html>, (մուտք՝ 10.07.2023):

տեսվում էր այդ թիվը հասցնել 250 000-ի²⁴: Թուրքական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները վարկանիշային աղյուսակում զբաղեցնում են 43-րդ տեղը, որոնցից առնվազն 10-ը ներառված է լավագույն 1000-ի ցանկում²⁵: Բարձրագույն կրթության խորհրդի անատոլիական նախագծի շնորհանդեսի ժամանակ էրդոդանը հայտարարել էր, որ արտասահմանյան ուսանողների համար գրավչության տեսանկյունից Թուրքիան համաշխարհային թոփ տասնյակում է, իսկ 2002-ից սկսած՝ կրթական հաստատությունների թիվն առնվազն եռապատկվել է, որտեղ սովորողների թվաքանակը հնգապատկվել է՝ 1,6 միլիոնից հասնելով 8,4 միլիոնի²⁶:

Այսպիսով, Թուրքիան կրթական ոլորտում վարած քաղաքականությամբ հետապնդում է առնվազն մի քանի ռազմավարական նպատակ: Աշխատելով թիրախային երկրների երիտասարդների հետ և ներառելով նրանց իր կրթական ծրագրերում՝ Թուրքիան ձևավորում է իր արտաքին քաղաքականության նկատմամբ առնվազն չեզոք, եթե ոչ լիովին աջակից աշխարհայացքային «սանիտարական գոտի»: Թուրքիայում կրթություն ստացած շատ երիտասարդներ ապագայում կամ արդեն ներկայում, վերադառնալով իրենց քաղաքացիության երկրներ, ընդգրկվում են կառավարող նոր էլիտաների մեջ՝ դառնալով Թուրքիայի ազդեցության գործակալներ: Հայաստանը նույնպես հետ չի մնում այդ ընդհանուր օրինաչափությունից: ՀՀ ներկա կառավարող էլիտայում նույնպես կան մարդիկ, որոնք ուսանել են Թուրքիայում կամ տարբեր հասարակական նախաձեռնությունների շրջանակներում համատեղ ծրագրեր են իրականացրել թուրքերի հետ: Հատկապես հիշատակելի է հանրակրթական դպրոցի դասագրքերում «պատմություն» առարկայի նոր չափորոշիչների շուրջ բարձրացված աղմուկը: Պարզվում է, որ այդ գործում ներգրավված հայ «մասնագետները» թուրքական ՀԿ-ների հետ պատմության դասագրքերի պատրաստման «հարուստ փորձ» ունեն: Ակնհայտ է, որ Թուրքիայի՝ այս ուղղությամբ տարվող «փափուկ ուժի» քաղաքականությունն ուղղված է «ցեղասպան պետության» բարդույթից ազատվելուն ու հայ հասարակության շրջանում այդ երկրի դրական կերպարի ձևավորմանը:

Թուրքիայի «փափուկ ուժի» տնտեսական գործիքակազմը. Հայաստանի տնտեսության «աջարականացման» վտանգները

Ինչ վերաբերում է պետության կողմից «փափուկ ուժի» կիրառման տնտեսական գործիքակազմին, ապա հարկ է նշել, որ «փափուկ ուժի»

²⁴ Տե՛ս «Турция планирует до 2023 года довести число иностранных студентов в своих вузах до 250 тыс.», <https://www.aa.com.tr/ru>, (մուտք՝ 15.07.2023):

²⁵ Տե՛ս <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023>, (մուտք՝ 16.07.2023):

²⁶ Տե՛ս «Президент Турции подчеркнул значимость развития системы высшего образования страны», <https://ru.haberler.com/russian-news-1560690/>, (մուտք՝ 18.07.2023):

հայեցակարգի տնտեսական բաղադրիչի վերաբերյալ մասնագիտական դիսկուրսում որոշ տարակարծություններ կան: Օրինակ՝ Ջ. Նայնի սկզբանե տնտեսական գործոնը չէր դիտարկում «փափուկ ուժի» համատեքստում, այլ ավելի շուտ այն համարում էր բռնության ու կոշտ հարկադրանքի կիրառման գործիք՝ որպես «stick and carrot», կամ ամերիկյան ավելի լայն տարածում ունեցող «մտրակի և բլիթի» մեթոդաբանության դրսևորում²⁷: Իհարկե, եթե դիտարկենք տարբեր պետությունների կողմից կիրառվող տնտեսական ազդեցության այնպիսի գործիքներ, ինչպիսիք են սանկցիաները, էմբարգոները կամ պրոտեկցիոնիզմի քաղաքականությունը, ապա դրանք, անշուշտ, ավելի շատ բնորոշ են «կոշտ ուժի» հայեցակարգին: Մինչդեռ բարենպաստ ներդրումային միջավայրի, տնտեսական օգնության, «էժան փողերի», անտոկոս վարկերի, հարկային ու մաքսային արտոնությունների տրամադրման քաղաքականությունը կարող է վկայել պետության հենց «փափուկ ազդեցության» գործիքակազմի նախընտրության մասին:

Անշուշտ, մեր տարածաշրջանում աշխարհատնտեսական այլ խոշոր կենտրոններին զուգահեռ՝ Թուրքիան նույնպես կիրառում է «փափուկ ուժի» տնտեսական գործիքակազմը: Մասնավորապես, Խորհրդային Միության կազմալուծումից հետո Թուրքիան բացառիկ հնարավորություն ստացավ ընդլայնելու հետխորհրդային տարածքում իր տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային ազդեցությունը: Եթե Հարավային Կովկասի և Միջին Ասիայի նորանկախ հանրապետություններից շատերը բավականին զգուշավոր էին մոտենում Թուրքիայի քաղաքական ազդեցության ընդլայնման նախաձեռնություններին, ապա տնտեսական համագործակցության առաջարկներն ավելի հոժարակամ ընդունեցին: Բանն այն է, որ ԽՍՀՄ կազմալուծմանը զուգահեռ՝ ամբողջությամբ փլուզվել էին նաև նախկին միութենական հանրապետություններին միմյանց կապող տնտեսական կապերն ու հարաբերությունները: Առաջացած վակուումն աստիճանաբար լցվում էր թուրքական կապիտալով, որը ձեռք էր բերել տնտեսական էքսպանսիայի նոր միջավայր: Բանն այն է, որ եվրոպական շուկաներում թուրքական արտադրանքը բախվում էր կոշտ մրցակցության ու ինստիտուցիոնալ խոչընդոտների, մինչդեռ հետխորհրդային տարածքի երկրներում այն ավելի մրցունակ էր ու ավելի գրավիչ: Բացի այդ՝ Թուրքիայի նախագահ Օզալի՝ տնտեսական ազատականացման ու ներկրման փոխարինմանը և արտահանմանը միտված քաղաքականության շնորհիվ թուրքական տնտեսության դրական աճի տեմպերը պահանջում էին նոր սպառման շուկաների յուրացում, որն էլ արագորեն կյանքի էր կոչվում 1990-ականներից սկսած: Ընդամենը մի քանի տարում միայն Ադրբեջանի հետ առևտրաշրջանառությունն աճեց 8 անգամ, իսկ Վրաս-

²⁷ См. у **Миронова В.** Экономический фактор мягкой силы государства: проблемы идентификации. // Экономика. Налоги. Право, 2020, № 6, т. 13, էջ 18:

տանի դեպքում Թուրքիան դարձավ թիվ մեկ առևտրային գործընկերը՝ դուրս մղելով Ռուսաստանին²⁸։ Չնայած Հայաստանի հետ Թուրքիայի 1993 թ. ի վեր փակ սահմանին՝ անցած տարիների ընթացքում Հայաստան-Թուրքիա առևտրաշրջանառությունը պատկառելի չափերի է հասել։ Մասնավորապես, 1995-2021թթ. Հայաստանը Թուրքիայից երրորդ երկրների տարածքով ներկրել է շուրջ 3 միլիարդ դոլարի, այդ նույն ժամանակահատվածում արտահանելով ընդամենը 50 մլն դոլարի ապրանքներ²⁹։ Թուրքիայի հետ առևտրաշրջանառության նման բացասական հաշվեկշիռը վկայում է, որ հայկական տնտեսությունը պատրաստ չէ թուրքականի հետ մրցակցությանը, իսկ հայ-թուրքական սահմանի բացման և դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգման պարագայում թուրքական կապիտալի և ապրանքների ներհոսքը դեպի Հայաստան կարող է ավելի մեծ չափերի հասնել։ Այս սցենարի զարգացման դեպքում ավելի իրատեսական է թվում թուրքական կապիտալի կողմից հայաստանյան տնտեսության «աջարկանացումը»։ Այսօր Վրաստանի մաս կազմող Աջարիայի Ինքնավար Հանրապետությունը տնտեսական առումով փաստացի գտնվում է Թուրքիայի ազդեցության գոտում։ Թուրքական տնտեսական ներդրումները ներառում են էներգետիկ և տրանսպորտային նախագծերի, տուրիզմի, շինարարության, թեթև արդյունաբերության և հեռահաղորդակցության ոլորտները³⁰։ Վրաստանում գործում են թուրքական կապիտալով 2000-ից ավելի ընկերություններ, իսկ այդ ընկերությունների կողմից վերակառուցված Բաթումի միջազգային օդանավակայանը Թուրքիան օգտագործում է ներքին չվերթների սպասարկման նպատակով³¹։

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ մեր տարածաշրջանում Թուրքիան վարում է տնտեսական էքսպանսիոնիզմի ագրեսիվ քաղաքականություն, իսկ տնտեսական գրավչության թուրքական մոդելը ոչ այլ ինչ է, քան հարևան պետությունների «սողացող կլանման» կիրառական քաղաքականության դասական օրինակ։ Ընդամենը, թուրքական «փափուկ ուժի» հատկապես մշակութային և տնտեսական գործիքակազմի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս այն որակել որպես քաղաքական ռեալիզմի դպրոցին բնորոշ «փափուկ ճնշման» հայեցակարգի պրակտիկ դրսևորում։ Մի բան ակներև է, որ տարածաշրջանի երկրների մշակութային ու տնտեսական «յուրացումից» հետո Թուրքիան առաջ է քաշելու նաև քաղաքական նոր օրակարգեր, որոնց սպասարկման գոր-

²⁸ Sté u **Габер Е.** Политика Турции на Кавказе и в Центральной Азии в постсоветский период, // Центральная Азия и Кавказ, 2011/3, т. 14, էջ 165:

²⁹ Sté u «Հայաստան-Թուրքիա առևտուրը 1995-2021-ին. սպառել ենք ավելի քան 3 միլիարդ դոլարի թուրքական ապրանք», <https://www.aniarc.am/2022/01/17/armenia-turketurnout-3-billion-2020/> (մուտք՝ 01.08.2023թ.):

³⁰ Sté u **Юркодал О.** Инвестиционная политика Турции в Грузии после распада СССР, Российский внешнеэкономический вестник, 2021/7, էջ 126:

³¹ Sté u նույն տեղը:

ծում «փափուկ ուժի» գործիքակազմը շարունակելու է իրականացնել «արևելյան օտարակի թմրեցնող գրավչության» գործառույթը:

ХАЧИК ГАЛСТЯН – Институциональные механизмы стратегии «мягкой силы» Турции. – В современных международных отношениях концепция «мягкой силы» является одним из важных инструментов реализации внешней политики государства. Многие геополитические центры силы – США, ЕС, РФ, Китай – давно используют в своем внешнеполитическом арсенале стратегии «мягкой силы» и ее новую модификацию – концепцию «умной силы». В последнее время инструментарий «мягкой силы» успешно реализуется также и некоторыми региональными державами. Среди них, в частности, можно выделить Турцию, которая в последние годы значительно расширила спектр своего участия в международных и региональных политических процессах. Кроме этого, современная Турция проявляет явные амбиции по увеличению своего геополитического и геоэкономического влияния в регионах Центральной Азии и Южного Кавказа.

Основная цель статьи - раскрыть особенности использования институциональных механизмов стратегии «мягкой силы» во внешнеполитическом инструментарии Турции. В рамках данного исследования обсуждаются современные концептуальные подходы «мягкой силы», институциональные, культурные и экономические измерения применения турецкой «мягкой силы». Выдвигается тезис о том, что после культурного и экономического «освоения» стран региона Турция будет продвигать новые политические повестки, на службе которых инструментарий «мягкой силы» продолжит выполнять свою ключевую функцию.

Ключевые слова: «мягкая сила», «умная сила», «онемелая сила», политика памяти, экономическая экспансия, «ползучее поглощение»

KHACHIK GALSTYAN – The Institutional Mechanisms of Turkey's "Soft Power" Strategy. – In modern international relations, the concept of "soft power" plays an important role in the implementation of the state's foreign policy. Many geopolitical centers of power, such as the United States, EU, Russian Federation, China, have long used "soft power" strategies and its new modification - the concept of "smart power" in their foreign policy arsenal. Recently, the tools of "soft power" have also been successfully implemented by some regional states. Among them, in particular, we can emphasize Turkey, which has significantly expanded the range of its participation in international and regional political processes. In addition, modern Turkey shows serious ambitions to increase its geopolitical and geo-economic influence in the regions of Central Asia and the South Caucasus.

The main purpose of the article is to reveal the features of using the institutional mechanisms of "soft power" strategy in Turkey's foreign policy arsenal. Within the framework of this study, modern conceptual approaches of "soft power", institutional, cultural and economic dimensions of the Turkish "soft power" strategy are discussed. The author argues that after the cultural and economic "expansion" of the countries of the region, Turkey will promote new political agendas, in the service of which the "soft power" strategy will continue to perform their key function.

Key words: "soft power", "smart power", "numbing power", memory policy, economic expansion, "creeping absorption"